

SYLWIA KARPOWICZ-SŁOWIKOWSKA*

Najpiękniejszy człowiek pokolenia. Świętego Brata Alberta (i Jakuba A. Malika) „pozytywizm ewangeliczny”? Garść uwag¹

Pierwsze znaczące spotkanie Jakuba A. Malika z Adamem Chmielowskim było zapośredniczone przez książeczkę Adolfa Nowaczyńskiego *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia. Brat Albert*. Szkic ten, opracowany, wyposażony w komentarze, a co najistotniejsze, we wstęp, ukazał się w Lublinie w roku 1999. Sygnalizował on już profil zainteresowań badacza, dla których jednym z ważniejszych mianowników okazała się kategoria „pozytywizmu ewangelicznego”.

Termin ten, ukuty przez Adama Grzymałę-Siedleckiego na potrzeby studium o Bolesławie Prusie², stał się nie tylko pojęciem, które w literaturoznawstwie wielokrotnie posłużyło za formułę określającą stosunek pokolenia postycznio-wego do kwestii religii, ale i rodzajem kwantyfikatora, wyznaczającego kolejne fazy naukowej aktywności i łączącego Jakuba A. Malika (1870–2017) siecią generacyjnych powiązań ze Stanisławem Fitą (1932–2011), jego promotorem i mistrzem³; z Bratem Albertem (1845–1916), będącym nie tylko podmio-

---

* DR SYLWIA KARPOWICZ-SŁOWIKOWSKA – adiunkt w Katedrze Historii Literatury w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Gdańskiego; e-mail: sylkar1@wp.pl lub sylwia.karpowicz@ug.edu.pl.

¹ Tytuł jest celowym nawiązaniem do artykułu J. A. Malika, *Najpiękniejszy człowiek pokolenia. Brata Alberta „pozytywizm ewangeliczny”? 10 uwag*, [w:] *Etyka i literatura. Pisarze polscy lat 1863–1918 w poszukiwaniu wzorców życia i sztuki*, pod red. E. Ihnatowicz, E. Paczoskiej, Warszawa 2006, s. 416.

² A. Grzymała-Siedlecki, *Bolesław Prus*, „Czas” 1912, nr 230.

³ S. Fita, „Pozytywista ewangeliczny”. *Problematyka religijna w twórczości Bolesława Prusa*, „Roczniki Humanistyczne” 1987 [druk 1991], z. 1, s. 5-42, [przedr. w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, pod red. M. Jasińskiej-Wojtkowskiej, K. Dybciaka, Lublin 1993, s. 159-201; tenże, „Pozytywista ewangeliczny”. *Studia o Bolesławie Prusie*, Lublin 2008.

tem opisu, ale i – jak się wydaje – także życiowym przewodnikiem⁴; Leonem Wyczółkowskim (1852–1936), tematem-pretekstem jednego ze szkiców; Adolfem Nowaczyńskim (1876–1944), bohaterem dysertacji doktorskiej, a także artykułów wcześniejszych oraz późniejszych⁵ i Bolesławem Prusem (1847–1912),

⁴ A. Nowaczyński, *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia. Brat Albert*, wstęp, oprac., komentarze J. A. Malik, Lublin 1999; J. A. Malik, *Najpiękniejszy człowiek pokolenia. Brata Alberta „pozytywizm ewangeliczny”?* 10 uwag, [w:] *Etyka i literatura. Pisarze polscy lat 1863-1918 w poszukiwaniu wzorów życia i sztuki*, pod red. E. Ihnatowicz, E. Paczoskiej, Warszawa 2006, s. 416-427; tenże, *Portretowanie świętego. Wspomnienie Leona Wyczółkowskiego o św. Bracie Albercie - Adamie Chmielowskim*, [w:] *Józef Weyssenhoff i Leon Wyczółkowski*, red. M. Gabryś, K. Stępnik, Lublin 2008, s. 236-243.

⁵ J. A. Malik, *De mortuis aut nihil aut bene... Wspomnienie Adama Grzymała-Siedleckiego o Adolfie Nowaczyńskim*, „Ruch Literacki” 1998 nr 6, s. 791-799; tenże, *Adam Grzymała-Siedlecki: „Ostatnie lata Nowaczyńskiego”*, do druku podał i komentarzem opatrzył J. A. Malik, „Ruch Literacki” 1998 nr 6, s. 799-808; tenże, *Spizowy Adam. Nowaczyński wobec legendy Mickiewicza. Impresja bez pretenzji*, „Roczniki Humanistyczne” 1998 z. 1, s. 89-104; tenże, *Klasztor na Poselskiej. Stanisław Wyspiański we wspomnieniach i uwagach Adolfa Nowaczyńskiego. Rekonstrukcja*, „Ethos” 1999 nr 4 (48), s. 21-28; tenże, *Żyjmy Świętochowskim. Odnalezione ideały Adolfa Nowaczyńskiego. Notatki*, [w:] „Poznańskie Studia Polonistyczne” t. 7: *Czytanie pozytywizmu*, Poznań 2000, s. 47-65; tenże, *Ateny i Abdera. Mieszczanność i filisterstwo w młodopolskiej twórczości Adolfa Nowaczyńskiego. Parerga i komentarze do lektury „Nowych Aten”*, [w:] *Mieszczanstwo i mieszczanność w literaturze polskiej II połowy XIX wieku*, pod red. E. Ihnatowicz, Warszawa 2000, s. 123-134; tenże, „Berlin-Kraków, dzień jazdy”. *Zapomniany list Adolfa Nowaczyńskiego do Stanisława Przybyszewskiego*, „Pamiętnik Literacki” 2000 z. 4, s. 187-196; tenże, *Listy z życia cyganerii. Biografia Adolfa Nowaczyńskiego w listach (wyczytana). Rekonesans*, [w:] *Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, pod red. J. Sztachelskiej i E. Dąbrowicz, Białystok 2000, s. 461-474; tenże, *Dwór a sprawa młodopolska. Nowaczyński, cyganeria i tzw. kultura ziemiańska. Dziesięć obserwacji*, [w:] *Dwórki - pejzaże - konie*, pod red. K. Stępnika, Lublin 2002, s. 93-101; tenże, *Adolf Nowaczyński. Między modernizmem a pozytywizmem*, Lublin 2002; tenże *Nowaczyński Adolf*, [hasło w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, pod red. J. Starnawskiego, t. 6, Łódź 2003, s. 202-208; tenże, *Odmiany życia. Ewolucja biografii twórczej na przykładzie Adolfa Nowaczyńskiego. Próba rekonstrukcji*, „Studia Słowianoznawcze” [Piotrków Trybunalski], t. 4: 2003, s. 79-92; tenże, *Dwa miłosierdzia. O „Miłosierdziu gminy” Marii Konopnickiej i „Miłosierdziu ludzkim” Adolfa Nowaczyńskiego. Parerga do lektury*, [w:] *Ludzie - rzeczy - obrazy. Studia i szkice o epoce Marii Konopnickiej*, pod red. T. Budrewicza i Z. Fałtynowicza, Suwałki 2004, s. 239-249; tenże, *Adolf Nowaczyński*, [w:] *Historia literatury polskiej w dziesięciu tomach*, t. 7: *Młoda Polska*, cz. 2, r. 17. Bochnia-Kraków-Warszawa 2004, s. 147-162; tenże, *Biografie. Adolf Nowaczyński*, [w:] *Historia literatury polskiej w dziesięciu tomach*, t. 7: *Młoda Polska*, cz. 2, r. 23, Bochnia-Kraków-Warszawa 2004, s. 377-379; tenże, *Drożdże i superfosfat. Problemy „żydowskie” Adolfa Nowaczyńskiego*, [w:] *Kwestia żydowska w XIX wieku. Spory o tożsamość Polaków*, pod red. G. Borkowskiej, M. Rudkowskiej, Warszawa 2004, s. 371-380; tenże, *Miecz i gałązka konwalii. Portret Mikołaja Kopernika w dramacie Adolfa Nowaczyńskiego „Cezar i człowiek”*. (Między dramatem a poezją), [w:] *Poezja i astronomia*, pod red. B. Burdzieja i G. Halkiewicz-Sojak, Toruń 2006, s. 235-245. [druk III 2007]; tenże, *O dramacie z przeszłości. Projekt historiozoficzny Adolfa Nowaczyńskiego. Główne założenia*, [w:] *Dramat w historii, historia w dramacie*, pod red. K. Latawiec, R. Stachury-Lupy, J. Waligóry, Kraków 2009, s. 162-169; tenże, *Święte w życiu dni. Teoria i praktyka galicyjskiego świętowania w twórczości satyrycznej Adolfa Nowaczyńskiego. Opis*, [w:] *Upominki od narodu. Jubileusze, rocznice, obchody pisarzy*, pod red. T. Budrewicza, P. Bukowskiego, R. Stachury-Lupy, Żarnowiec 2010, s. 43-55; tenże, *Wielka Polska i Wielkopolska. Adolfa Nowaczyńskiego projekt mikronacjonalizmu. Prolegomena*,

któremu poświęcił rozprawę habilitacyjną, jak również znaczną część swego dorobku⁶.

Postać Adama Chmielowskiego stała się dla Malika kluczem do rozważań nad religijnością Adolfa Nowaczyńskiego, była argumentem w dyskusji z twierdze-

[w:] *Nacjonalizm polski do 1939 roku. Wizje kultury polskiej i europejskiej*, pod red. K. Stępnika, M. Gabryś, Lublin 2011, s. 263-271.

⁶ J. A. Malik, *Maleski, Patkiewicz i ten trzeci. Warszawscy studenci drugiej połowy XIX wieku. Notatki na marginesach „Lalki”*, [w:] *Prus i inni. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Ficie*. Pod red. J. A. Malika i E. Paczoskiej. Lublin 2003, s. 33-71; tenże, *Cuda epoki. Bolesław Prus o wynalazkach, technice i cywilizacji. Przegląd*, [w:] *Bolesław Prus: Pisarz - Publicysta - Myśliciel*, pod red. M. Woźniakiewicz-Dziadosz, S. Fity, Lublin 2003, s. 397-405; tenże, *Na początku był sklep... Klucz do „Lalki”, czyli o lubelskich realiach powieści. Dopiski*. „Roczniki Humanistyczne” 2005, t. 5, z. 1, s. 51-80; tenże, „Lalka”. *Historie z różnych światów*. Lublin 2005; tenże, *Widok z góry Nebo. Jak jeszcze można czytać „Lalkę”*. Szkic z metodologii nieortodoksyjnej, „Nawias” [Płock] 2006 nr 5, s. 89-97; tenże, *Entuzjazm i zblazowanie. Julian Ochocki - człowiek czasu wyczerpania. Rozpoznanie*, [w:] *Świat „Lalki”*. 15 studiów, pod red. J. A. Malika, Lublin 2005, s. 217-251 [druk III 2006]; tenże, *Podróżować jest bosko? Prolegomena do filozofii podróży Bolesława Prusa. 8 wskazówek*, „Nawias” [Płock] 2008, nr 7, s. 88-98; tenże, *Dawca dobrych czynów. Droga kenozy w noweli Bolesława Prusa „Z żywotów świętych”*. Odczytywanie znaków, [w:] *Czterdzieści i cztery studia ofiarowane profesorowi Marianowi Maciejewskiemu*, pod red. D. Seweryna, W. Kaczmarska i A. Seweryn. Lublin 2008, s. 111-134; tenże, *Ogniste znaki Przedwiecznego. Szyfry transcendencji w noweli Bolesława Prusa „Z legend dawnego Egiptu”*. Próba odkodowania, [w:] *Poszukiwanie świadectw. Szkice o problematyce religijnej w literaturze II połowy XIX i początku XX wieku*, pod red. J. A. Malika, Lublin 2008, s. 49-65; tenże, *Jerozolima wyśniona. Modernizowanie się poglądów Bolesława Prusa na tzw. kwestię żydowską. Re-wizja*, [w:] *Bolesław Prus: pisarz nowoczesny*, pod red. J. A. Malika, Lublin 2009, s. 115-132; tenże, *Sen o Syjonie. Projekt państwa żydowskiego w noweli Bolesława Prusa „Sen Jakuba”*. Sześć uwag, „Roczniki Humanistyczne” 2007, z. 1, s. 299-311 [druk II 2009]; tenże, *Rower to filozof. Bolesława Prusa filozofia podróży. Poszukiwanie tras*, [w:] *Podróż i literatura 1864-1918*, pod red. E. Ichnatowicz, Warszawa 2008, s. 140-150; [druk VI 2009]; tenże, *Jak pachnie w świecie „Lalki”? Świat zapachów w uniwersum powieści realistycznej. Studium osmologiczne*, [w:] *Album gdańskie. Prace ofiarowane Profesorowi Józefowi Bachórzowi na siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i pięćdziesięciolecie pracy nauczycielskiej*, pod red. J. Dąty i B. Oleksowicza, Gdańsk 2009, s. 489-497; tenże, *Transitus. Doświadczenie wiary Stanisława Wokulskiego. Relacja z podróży*, [w:] *Poetyka i semantyka doświadczeń religijnych w literaturze*, pod red. A. Bielak, P. Nowaczyńskiego, Lublin 2011, s. 75-93; tenże, *Minclowie*, [w:] *Leksykon „Lalki”*, pod red. A. Bąbel i A. Kowalczykowej, Warszawa 2011, s. 85-86; tenże, *Studenci*, [w:] *Leksykon „Lalki”*, pod red. A. Bąbel i A. Kowalczykowej, Warszawa 2011, s. 160-162; tenże, *Prosta historia. Realne i metafizyczne w noweli Bolesława Prusa „Pojednani”*. Próba egzegezy, [w:] *Ostać się wobec chaosu. Prace ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Lewandowskiemu*, pod red. R. Okulicz-Kozaryna, M. Bourkane, Poznań 2013, s. 183-200; tenże, *Po co Prusowi metoda kerygmaticzna? Prolegomena (z nadmiarem przypisów)*, [w:] *Interpretacja kerygmaticzna. Doświadczenia - re-wizje - perspektywy*, pod red. J. Borowskiego, E. Fiały, I. Piekarskiego, Lublin 2014, s. 305-314; tenże, *Przeżyć „Lalkę”*, [w:] *Program spektaklu „Lalka”*, Teatr Polski Bielsko-Biała, reż. A. Groszyńska, adapt. A. Pałyga, Bielsko-Biała 2015, s. 3-6; tenże, *Czytanie Maciejewskiego. Próba kerygmaticznej interpretacji „Lalki” Bolesława Prusa. (Re)Konstrukcja*, „Roczniki Humanistyczne” 2015, z. 1, s. 23-40; tenże, *Leon, Oleś i ciotka Domicela. Udział braci Głowackich w powstaniu styczniowym. (Re)konstrukcje i domysły*, [w:] *Rok 1863 w kilku odślonach*, pod red. E. Niebelskiego, Lublin 2016, s. 77-89.

niami w rodzaju: „Nowaczyński jest dla katolicyzmu szkodliwy”⁷. Wydaje się, że polemika z tego rodzaju powierzchownymi opiniami była jednym z pretekstów dla edytorskiego przedsięwzięcia, jakim okazało się wydanie szkicu Adolfa Neuwerta (pseud. Nowaczyńskiego) o Bracie Albercie. Odnalezienie podobieństw programowych i biograficznych między twórcą a „tworzywem” było badawczym zadaniem, które postawił sobie Malik we wstępie do *Najpiękniejszego człowieka mego pokolenia*. W tych analogiach odnalazł chyba i siebie, bowiem – jak Ci dwaj balansował na granicy pozytywizmu i modernizmu, jak oni swoją naukową i dydaktyczną aktywnością hołdował programowi pozytywnemu rozumianemu jako apoteoza pracy i czynu, podobnie intensywnie poszukiwał Boga, o czym zaświadcza zwłaszcza jego późniejsze prace⁸, jak tamci zmagął się z bólem i wieloletnią chorobą. W tym szeregu – jak widzimy, nie bez powodu – znalazło się miejsce dla przyszłego Malikowego patrona, Bolesława Prusa, pasującego w wielu detalach do nakreślonego profilu osobowościowego. Praca u podstaw i praca organiczna – oczywiście w różnych realizacjach i reinterpretacyjnych wariantach, społeczeństwo etyczne, to hasła bliskie wszystkim wspomnianym. Kolejnym powinowactwem wydaje się być „romantyczne z ducha poszukiwanie geniusza-przewodnika”⁹. Kult wielkich osobowości, charakteryzujący lata 30., w których powstawała książka Nowaczyńskiego, jest zjawiskiem typowym i dla pozytywizmu, i dla modernizmu, i dla „pokolenia JPII”, do którego zaliczał siebie Malik, zaś odnalezienie jakiegoś „dogmatu” zamyka w lapidarnej formule biografii Prusa, Chmielowskiego, Nowaczyńskiego i Malika.

„Pozytywizm ewangeliczny” – bo o nim mowa – był w opinii Malika „uzupełnieniem organicyzmu pozytywistów koncepcjami chrześcijańskimi”, „próbą odzyskania utraconej metafizyki”, „utraconego kontaktu z rzeczywistością transcendentną”¹⁰. Był też ważnym fundamentem przemiany Adama Chmielowskiego w Brata Alberta, który w 1871 roku pisał: „Raz zobaczą głupi ludzie, dokąd to prowadzą te bydlęce teorie równości i tym podobnych szalonych wymysłów; może po trochu zaczną wracać do starych prawd, na których i świat tak już długo stoi. Czemu państw z Ewangelii nie budują, kiedy chcą postępu?”¹¹

⁷ J. Turowicz, *Czy Nowaczyński jest katolickim pisarzem*. Nagroda „Prosto z mostu”, Głos Narodu” 1939 nr 78.

⁸ Por. przypis 5, a także: J. A. Malik, *Hagiologia i hagiografia według Jana Pawła II*, [w:] *Karol Wojtyła - Jan Paweł II: artysta słowa*, pod red. M. Oidakowskiej-Kufłowej, W. Kaczmarka, Lublin 2015, s. 215-235.

⁹ J. A. Malik, *Wstęp*, [w:] A. Nowaczyński, *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia*. Brat Albert, s. 8.

¹⁰ J. A. Malik, *Najpiękniejszy człowiek pokolenia*. Brata Alberta „pozytywizm ewangeliczny”? 10 uwag, s. 417.

¹¹ A. Chmielowski, *List do Lucjana Siemieńskiego z Monachium z czerwca 1871 roku*, cyt. za: J. A. Malik, *Najpiękniejszy człowiek pokolenia*. Brata Alberta „pozytywizm ewangeliczny”? 10 uwag, s. 419.

Realizacja „ewangelicznego pozytywizmu” sprowadziła się w życiu malarza i zakonnika do postulatu bycia dobrym, dobrym jak chleb, do służby innym, do wypełniania franciszkańskiego modelu miłości bliźniego. Etyka jest punktem wyjścia i punktem dojścia, niezależnie, czy Chmielowski mówi o estetyce czy o teologii. Benthamowski, Millowski utilitaryzm, zmodyfikowany pozytywistycznymi niepowodzeniami programu i modernistycznymi redefinicjami Stanisława Brzozowskiego prowadzi Chmielowskiego w stronę praktyki życiowej i czynu. I co istotne, obu form aktywności Brata Alberta owa *praxis* nie wykluczyła, a wręcz odwrotnie – połączyła. Sztuka, jak zauważał Malik, była dla Chmielowskiego sposobem dotarcia do transcendentnego, zaś wszelka działalność ludzka miała znamiona artystycznego aktu. *Deus Artifex* stworzył człowieka z ograniczeń i możliwości. Tę paradoksalną prawdę uchwycił Chmielowski w obrazie *Ecce Homo* (1879).

Za Stanisławem Fitą nazywa Malik Brata Alberta „świętym pracy organicznej”¹², doceniając jego postępowy pogląd na rolę pracy rozumianej jako wartość a nie kara (jak do encykliki papieża Leona XIII *Rerum novarum* z 1891 roku przyjmował Kościół). Organicyzm Chmielowskiego zasadzał się na ujmowaniu człowieka jako istoty społecznej, działającej w otoczeniu innych ludzi, w kontekście historycznym, w konkretnych realiach. Mimo obrania życia konsekrowanego, nie utracił wiele ze swej pozycji w świecie artystycznym. Już podczas studiów malarskich w Monachium postrzegany był przez kolegów, między innymi Maksymiliana Gierymskiego jako autorytet moralny, „etyczny fundament pokolenia”, a przez przyjaciela, Stanisława Witkiewicza, porównywany w swym ewangelicznym radykalizmie do Lwa Tołstoja¹³. Niczego przy tym nie tracił ze swego wdzięku modernistycznego cygana, a wręcz, za sprawą stylu życia, nawet go wzmacniał. Cytując Nowaczyńskiego, Malik tak to ujmował: „Brat Albert, fundator wielkiego dzieła Bożego w Polsce, był bowiem artystą wśród artystów i bohemieniem wśród cyganerii całkiem takim samym jak inni, lat temu trzydzieści i czterdzieści”¹⁴. Radykalna przemiana uwiarygadniała Chmielowskiego jako artystę, franciszkański gest wyrzeczenia się profitów doczesności zyskiwał szacunek młodopolan rozmiłowanych w spektakularnych aktach. Transformacja Gustawa w Konrada – jak pisze Malik – pozwalała poznać, „że pod zgrzebnym habitem bije gorące serce artysty”¹⁵. Dzięki temu jego działalność duszpasterska trafiała do kręgów odpornych do tej pory na

---

¹² S. Fita, [rec. A. Nowaczyński, *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia*, Lublin 1991], „Zeszyty Naukowe KUL” 1999, nr 3–4, s. 211.

¹³ Zob. J. A. Malik, *Najpiękniejszy człowiek pokolenia. Brata Alberta „pozytywizm ewangeliczny”?* 10 uwag, s. 421.

¹⁴ Tamże, s. 422.

¹⁵ J. A. Malik, *Wstęp*, [w:] A. Nowaczyński, *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia. Brat Albert*, s. 10.

ewangelizację. Na Kalatówkach gromadził na rekolekcjach Stanisława Brzozowskiego, Stefana Żeromskiego, Jana Kasprówicza, Adolfa Nowaczyńskiego, a nawet samego Stanisława Przybyszewskiego. Przyciągał później do siebie Karola Huberta Rostworowskiego, Jacka Malczewskiego, Józefa Chełmońskiego. A w nawróceniu autora *Gór z piasku* miał istotny udział.

Znaczącą rolę Brata Alberta jako przewodnika między doczesnym *tu* a wiecznym *tam* dostrzega Jakub A. Malik szczególnie w środowisku artystycznym, które widziało w nim konwertytę (z religii sztuki do religii Boga), cygana – niestroniącego od bywania w kawiarniach, modernistycznego estety, budującego pustelnię w Tatrach, a także ewangelicznego radykała, własnym życiem potwierdzającego skuteczność miłosierdzia. Dla swoich rówieśnych był artystą nie tylko pędzla, ale też i życia cichego, prostego, harmonijnego, a jednocześnie wybranym do obcowania z boskim Artífexem. Inspirując innych do czynów miłosiernych, nadał swym czasom piętno, ujęte przez Stanisława Fitę następująco: „Epoka kultu wiedzy i pracy wydała nie tylko wybitnych myślicieli, twórców sztuki i działaczy, ale również ludzi, którzy w społeczeństwie zniewolonym, często zagubionego, wskazywali drogi do świętości”¹⁶. Jego ścieżka formacyjna wpiływała się w odrodzenie franciszkańskie w Polsce, do którego doszło za sprawą tłumaczenia przez Leopolda Staffa *Kwiatków świętego Franciszka z Asyżu* (1910).

Postać świętego i jego wpływ na środowisko bohemy przybliżył Malik w króciutkim szkicu *Portretowanie świętego. Wspomnienie Leona Wyczółkowskiego o św. Bracie Albercie – Adamie Chmielowskim*¹⁷. Skomentował trzydzieści sześć lat znajomości między artystami. Na przykładzie tej relacji zawodowej i ludzkiej pokazał, jak niezwykle sugestywną osobą był malarz-zakonnik, któremu Wyczółkowski zawdzięczał między innymi powrót do techniki olejnej, zarzuconej wcześniej ze względu na nieznośny zapach oleju. Dzięki temu – być może – stał się bohaterem dwóch obrazów (w 1932 i 1933 roku). Przyjaźń obu, zawiązana we Lwowie około roku 1880, wynikała z obcowania we wspólnej pracowni. Jak pisze Malik: „Wyczółkowski obserwował odchodzenie Adama Chmielowskiego ze świata sztuki. Z grona malarzy, widział jego duchowe zmagania, jego mocowanie się z aniołem. Jego przywiązanie i miłość do życia. Niepodległość ducha, radość z dnia codziennego i rozsmakowanie w rozkoszach ziemskich [...]. Ale widział też momentami dramatyczne próby wpisania swojego życia w jakiś większy plan, w coś, co wymagało posłuszeństwa woli Bożej. To Wyczółkowski – podobnie jak Chełmoński – stał się świadkiem klęski i tryumfu Adama Chmielowskiego. Klęski, która zakończyła się w szpitalu dla nerwowo chorych w podlowskim Kulparkowie i tryumfu... Ogrzewalni na krakowskim Kazimierzu”¹⁸.

¹⁶ S.Fita, [rec. A. Nowaczyński, *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia*, Lublin 1991], s. 211.

¹⁷ J. A. Malik, *Portretowanie świętego. Wspomnienie Leona Wyczółkowskiego o św. Bracie Albercie – Adamie Chmielowskim*, [w:] Józef Weysenhoff i Leon Wyczółkowski.

¹⁸ Tamże, s. 237.

Lubelski badacz w niezwykle drobiazgowych przypisach do przywołanego w szkicu opowiadania Leona Wyczółkowskiego o Bracie Albercie ujawnia kolejne interesujące fakty z życia autora *Ecce Homo*: jego wpływ na grupę młodych malarzy w trakcie monachijskich studiów, zwłaszcza na Maksymiliana Gierymskiego, z którym kontakty utrzymywał długo później, stając się choćby inspiratorem słynnego cyklu powstańczego (*Powstaniec z 1863 r.* [1869], *Rewizja nocna* [1871–1877], *Alarm w obozie powstańczym* [1872–1873], *Patrol powstańczy* [ok. 1873]). Szczególnie ciekawie przedstawia się relacja Stanisława Witkiewicza, przytaczana w przypisach, będąca rodzajem charakterystyki twórczej Chmielowskiego. Wyłania się z niej obraz średniego artysty, głębokiego umysłu, autorytetu estetycznego i etycznego. Opowiadanie Wyczółkowskiego zaś dopełnia ten portret o rysy czysto ludzkie: witalność, dowcip, wierność, temperament. Co ważne, Wyczółkowski dokumentując długą drogę duchowych poszukiwań, rozlicznych wyborów, uwieczniając przemianę Adama Chmielowskiego w Brata Alberta sam ujawnia, jak ważną rolę w jego życiu odegrał nie jako malarz, lecz brat najbiedniejszych i najbardziej opuszczonych, człowiek, który do wytężonej pracy na rzecz innych „potrzebował nie protezy, lecz dwóch nóg żelaznych”. Opowiadanie swe kończy wyznaniem, jakże proroczym w obliczu przyszej beatyfikacji (1983) i kanonizacji (1989): „Szczęśliwy jestem, że dane mi było znać brata Alberta, i że mogę do niego dziś, gdy stoję u schyłku moich dni, z głęboką wiarą modlić się”¹⁹.

Widzimy więc, że wpływ Chmielowskiego na Wyczółkowskiego był rodzajem duszpasterstwa. Podobnie, acz jeszcze bardziej spektakularnie objawiło się to w biografii Nowaczyńskiego. W opinii Jakuba A. Malika Brat Albert był platformą, „medium” prowadzącym Adolfa Nowaczyńskiego do „pozytywizmu ewangelicznego”. Autor *Małpiego zwierciadła* na drodze, która wiodła od ateizmu, a właściwie agnostycyzmu, czy też indyferentyzmu²⁰ przez „katolicki trans” (a więc rodzaj mistycznego porywu) spotkał człowieka, który uczynił z niego pisarza katolickiego, a „księżożercę” przekształcił w apologetę duchownych²¹. Religijność Nowaczyńskiego zrealizuje się w albertyńskiej (franciszkańskiej) formule, krystalizującej w latach 30., a praktycznie potwierdzi się w służbie literatom dotkniętym grozą wojny.

Duchowość Nowaczyńskiego, podobnie jak jego religijnego mentora, charakteryzuje swego rodzaju procesualność, polegająca na dochodzeniu do świętości, a nie osiągnięciu jej na drodze cudu nawrócenia. W tym procesie ważnym epizodem staje się artykuł w „Merkurjuszu Polskim” napisany przez autora *Najpiękniejszego człowieka mego pokolenia*. Tekst ten przekształca się w *credo*,

¹⁹ Tamże, s. 243.

²⁰ J. A. Malik, *Adolf Nowaczyński. Między modernizmem a pozytywizmem*, Lublin 2002, s. 356.

²¹ Tamże, s. 359.

z którym Nowaczyński występuje, zabierając głos w dyskusji o współczesnym mu katolicyzmie. Opowiada się – na przekór katolicyzmowi mauriakowskiemu, jansenizującemu, propagowanemu we Francji – za modelem franciszkańskim, albertyńskim, pogodnym i radosnym. Wzorem Brata Alberta chce się teraz w życiu kierować łagodnością i dobrocią. Pierwszą próbą stałości tych cnót będzie nagła śmierć ukochanej żony w 1938 roku, kolejną – wybuch II wojny światowej, której zakończenia upatrywał w ugodowym pojednaniu się z Niemcami. Czas wojennej zawieruchy, do roku 1944, w którym umarł, wypełniła mu realizacja ideału albertyńskiego, „będąc sam nędzarzem starał się zaopiekować podobnymi sobie nędzarami. Rozpoczął więc pracę charytatywno-jałmużniczą”²². Pomógł ponad dwustu rodzinom, które dzięki niemu nie cierpiały głodu. Jak Brat Albert Chmielowski stał się dosłownie „dobry jak chleb”. Dla kolegów literatów zorganizował ośrodek pracy twórczej w Karolinie koło Podkowy Leśnej. Pieniądze zdobył od warszawskich przemysłowców. Za tę działalność trafił na Pawiak. Okrucieństwo wojny paradoksalnie przyczyniło się do pogłębienia duchowej przemiany Nowaczyńskiego. Ten przedwojenny antysemita pod wpływem eksterminacji narodu żydowskiego przeobraża się w filosemitę, do głosu dochodzi miłosierdzie, „które praktykował, dobroć, jaka zeń poczęła emanować, dają asumpt to twierdzenia za Grzymałą-Siedleckim, że gdyby osiadł u albertynów, to w końcu zostałby jednym z nich”²³.

Jak już wspomniano, Chmielowski okazał się w życiu Wyczółkowskiego czy Nowaczyńskiego katalizatorem przemian duchowych, zainicjował ich wejście na ścieżkę „pozytywizmu ewangelicznego”. Obu artystów, ale chyba i Malika fascynował jako żywy człowiek, pełen wad i zalet, jako fenomen, święty niemistyczny, ewangelizujący niczym Franciszek z Asyżu miską strawy, mimo niedoskonałości potwierdzający, że grzeszni (niezwalczony nałóg nikotynizmu) także mogą dobijać się do bram Królestwa Niebieskiego. I choć zdarzały się mu momenty duchowych transgresji, modlitewnych ekstaz, to okazał się przykładem do naśladowania właśnie za sprawą swych ludzkich ułomności. Adam Chmielowski – powstaniec, malarz stawał się aktualizacją modelu życia uosobionego przez Biedaczynę z Asyżu, przeobrażał się w Brata Alberta, a ze swą organicystyczną koncepcją pracy, religijnością fundowaną na Dobrej Nowinie i miłości bliźniego jaśniał jako „pozytywista ewangeliczny”, najpiękniejszy człowiek pokolenia Adolfa Nowaczyńskiego i Leona Wyczółkowskiego, piękny także dla Jakuba A. Malika.

²² Tamże, s. 397.

²³ Tamże, s. 403.

Bibliografia załącznikowa

- Fita S., „Pozytywista ewangeliczny”. *Problematyka religijna w twórczości Bolesława Prusa*, „Roczniki Humanistyczne” 1987 [druk 1991], z. 1, s. 5-42.
- Fita S., *Pozytywista ewangeliczny*. *Problematyka religijna w twórczości Bolesława Prusa*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, pod red. M. Jasińskiej-Wojtkowskiej, K. Dybciaka, Lublin 1993, s. 159-201.
- Fita S., „Pozytywista ewangeliczny”. *Studia o Bolesławie Prusie*, Lublin 2008.
- Fita S., [rec. A. Nowaczyński, *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia*, Lublin 1991], „Zeszyty Naukowe KUL” 1999, nr 3-4, s. 211.
- Grzymała-Siedlecki A., *Bolesław Prus*, „Czas” 1912, nr 230.
- Malik J.A., *De mortuis aut nihil aut bene... Wspomnienie Adama Grzymały-Siedleckiego o Adolfie Nowaczyńskim*, „Ruch Literacki” 1998 nr 6, s. 791-799.
- Malik J.A., *Adam Grzymała-Siedlecki: „Ostatnie lata Nowaczyńskiego”*, do druku podał i komentarzem opatrzył J. A. Malik, „Ruch Literacki” 1998 nr 6, s. 799-808.
- Malik J.A., *Spiżowy Adam. Nowaczyński wobec legendy Mickiewicza. Impresja bez pretensji*, „Roczniki Humanistyczne” 1998 z. 1, s. 89-104.
- Malik J.A., *Klasztor na Poselskiej. Stanisław Wyspiański we wspomnieniach i uwagach Adolfa Nowaczyńskiego. Rekonstrukcja*, „Ethos” 1999 nr 4 (48), s. 21-28.
- Malik J.A., *Żyjmy Świętochowskim. Odnalezione ideały Adolfa Nowaczyńskiego. Notatki*, [w:] „Poznańskie Studia Polonistyczne» t. 7: Czytanie pozytywizmu, Poznań 2000, s. 47-65.
- Malik J.A., *Ateny i Abdera. Mieszczkańskość i filisterstwo w młodopolskiej twórczości Adolfa Nowaczyńskiego. Parerga i komentarze do lektury „Nowych Aten”*, [w:] *Mieszczkańskość i mieszczańskość w literaturze polskiej II połowy XIX wieku*, pod red. E. Ilnatowicz, Warszawa 2000, s. 123-134.
- Malik J.A., „Berlin-Kraków, dzień jazdy”. *Zapomniany list Adolfa Nowaczyńskiego do Stanisława Przybyszewskiego*, „Pamiętnik Literacki» 2000 z. 4, s. 187-196.
- Malik J.A., *Listy z życia cyganerii. Biografia Adolfa Nowaczyńskiego w listach (wyczytana). Rekonesans*, [w:] *Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, pod red. J. Sztachelskiej i E. Dąbrowicz, Białystok 2000, s. 461-474.
- Malik J.A., *Dwór a sprawa młodopolska. Nowaczyński, cyganeria i tzw. kultura ziemiańska. Dzieśnięć obserwacji*, [w:] *Dworki - pejzaże – konie*, pod red. K. Stępnika, Lublin 2002, s. 93-101.
- Malik J.A., *Adolf Nowaczyński. Między modernizmem a pozytywizmem*, Lublin 2002.
- Malik J.A., *Nowaczyński Adolf*, [hasło w:] *Słownik badaczy literatury polskiej*, pod red. J. Starnawskiego, t. 6, Łódź 2003, s. 202-208.
- Malik J.A., *Odmiany życia. Ewolucja biografii twórczej na przykładzie Adolfa Nowaczyńskiego. Próba rekonstrukcji*, „Studia Słowianoznawcze” [Piotrków Trybunalski], t. 4: 2003, s. 79-92.
- Malik J.A., *Dwa miłosierdzia. O „Miłosierdziu gminy” Marii Konopnickiej i „Miłosierdziu ludzkim” Adolfa Nowaczyńskiego. Parerga do lektury*, [w:] *Ludzie - rzeczy - obrazy. Studia i szkice o epoce Marii Konopnickiej*, pod red. T. Budrewicza i Z. Fałtynowicza, Suwałki 2004, s. 239-249.
- Malik J.A., *Adolf Nowaczyński*, [w:] *Historia literatury polskiej w dziesięciu tomach*, t. 7.: *Młoda Polska*, cz. 2, r. 17. Bochnia-Kraków-Warszawa 2004, s. 147-162.
- Malik J.A., *Biografie. Adolf Nowaczyński*, [w:] *Historia literatury polskiej w dziesięciu tomach*, t. 7.: *Młoda Polska*, cz. 2, r. 23, Bochnia-Kraków-Warszawa 2004, s. 377-379.
- Malik J.A., *Drożdże i superfosfat. Problemy „żydowskie” Adolfa Nowaczyńskiego*, [w:] *Kwestia żydowska w XIX wieku. Spory o tożsamość Polaków*, pod red. G. Borkowskiej, M. Rudkowskiej, Warszawa 2004, s. 371-380.
- Malik J.A., *Miecz i gałzka konwalii. Portret Mikołaja Kopernika w dramacie Adolfa Nowaczyńskiego „Cezar i człowiek”. (Między dramatem a poezją)*, [w:] *Poezja i astronomia*, pod red. B. Burdzieja i G. Halkiewicz-Sojak, Toruń 2006, s. 235-245, [druk III 2007].

- Malik J.A., *O dramacie z przeszłości. Projekt historiozoficzny Adolfa Nowaczyńskiego. Główne założenia*, [w:] *Dramat w historii, historia w dramacie*, pod red. K. Latawiec, R. Stachury-Lupy, J. Waligóry, Kraków 2009, s. 162-169.
- Malik J.A., *Święte w życiu dni. Teoria i praktyka galicyjskiego świętowania w twórczości satyrycznej Adolfa Nowaczyńskiego. Opis*, [w:] *Upominki od narodu. Jubileusze, rocznice, obchody pisarzy*, pod red. T. Budrewicza, P. Bukowskiego, R. Stachury-Lupy, Żarnowiec 2010, s. 43-55.
- Malik J.A., *Wielka Polska i Wielkopolska. Adolfa Nowaczyńskiego projekt mikronacjonalizmu. Prolegomena*, [w:] *Nacjonalizm polski do 1939 roku. Wizje kultury polskiej i europejskiej*, pod red. K. Stępnika, M. Gabryś, Lublin 2011, s. 263-271.
- Malik J. A., *Maleski, Patkiewicz i ten trzeci. Warszawscy studenci drugiej połowy XIX wieku. Notatki na marginesach „Lalki”*, [w:] *Prus i inni. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Ficie*, pod red. J. A. Malika i E. Paczoskiej. Lublin 2003, s. 33-71.
- Malik J.A., *Cuda epoki. Bolesław Prus o wynalazkach, technice i cywilizacji. Przegląd*, [w:] *Bolesław Prus: Pisarz - Publicysta - Myśliciel*, pod red. M. Woźniakiewicz-Dzidosz, S. Fity, Lublin 2003, s. 397-405.
- Malik J.A., *Na początku był sklep... Klucz do „Lalki”, czyli o lubelskich realiach powieści. Dopiski*. „Roczniki Humanistyczne” 2005, t. 5, z. 1, s. 51-80.
- Malik J.A., *„Lalka”. Historie z różnych światów*. Lublin 2005; tenże, *Widok z góry Nebo. Jak jeszcze można czytać „Lalkę”. Szkic z metodologii nieortodoksyjnej*, „Nawias” [Płock] 2006 nr 5, s. 89-97.
- Malik J.A., *Entuzjazm i zblazowanie. Julian Ochocki - człowiek czasu wyczerpania. Rozpoznanie*, [w:] *Świat „Lalki». 15 studiów*, pod red. J. A. Malika, Lublin 2005, s. 217-251 [druk III 2006],
- Malik J.A., *Podróżować jest bosko? Prolegomena do filozofii podróży Bolesława Prusa. 8 wskazówek*, „Nawias” [Płock] 2008, nr 7, s. 88-98.
- Malik J.A., *Dawca dobrych czynów. Droga kenozy w noweli Bolesława Prusa „Z żywotów świętych”. Odczytywanie znaków*, [w:] *Czterdzieści i cztery studia ofiarowane profesorowi Marianowi Maciejewskiemu*, pod red. D. Seweryna, W. Kaczmarka i A. Seweryn. Lublin 2008, s. 111-134.
- Malik J.A., *Ogniste znaki Przedwiecznego. Szyfry transcendencji w noweli Bolesława Prusa „Z legend dawnego Egiptu”. Próba odkodowania*, [w:] *Poszukiwanie świadectw. Szkice o problematyce religijnej w literaturze II połowy XIX i początku XX wieku*, pod red. J. A. Malika, Lublin 2008, s. 49-65.
- Malik J.A., *Jerozolima wyśniona. Modernizowanie się poglądów Bolesława Prusa na tzw. kwestię żydowską. Re-wizja*, [w:] *Bolesław Prus: pisarz nowoczesny*, pod red. J. A. Malika, Lublin 2009, s. 115-132.
- Malik J.A., *Sen o Syjonie. Projekt państwa żydowskiego w noweli Bolesława Prusa „Sen Jakuba”. Sześć uwag*, „Roczniki Humanistyczne” 2007, z. 1, s. 299-311 [druk II 2009].
- Malik J.A., *Rower to filozof. Bolesława Prusa filozofia podróży. Poszukiwanie tras*, [w:] *Podróż i literatura 1864-1918*, pod red. E. Ihnatowicz, Warszawa 2008, s. 140-150; [druk VI 2009].
- Malik J.A., *Jak pachnie w świecie „Lalki”? Świat zapachów w uniwersum powieści realistycznej. Studium osmologiczne*, [w:] *Album gdańskie. Prace ofiarowane Profesorowi Józefowi Bachórzowi na siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i pięćdziesięciolecie pracy nauczycielskiej*, pod red. J. Daty i B. Oleksowicza, Gdańsk 2009, s. 489-497.
- Malik J.A., *Transitus. Doświadczenie wiary Stanisława Wokulskiego. Relacja z podróży*, [w:] *Poetyka i semantyka doświadczeń religijnych w literaturze*, pod red. A. Bielak, P. Nowaczyńskiego, Lublin 2011, s. 75-93.
- Malik J.A., *Minclowie*, [w:] *Leksykon „Lalki”*, pod red. A. Bąbel i A. Kowalczykowej, Warszawa 2011, s. 85-86; tenże, *Studenci*, [w:] *Leksykon „Lalki”*, pod red. A. Bąbel i A. Kowalczykowej, Warszawa 2011, s. 160-162.
- Malik J.A., *Prosta historia. Realne i metafizyczne w noweli Bolesława Prusa „Pojednani”. Próba egzegezy*, [w:] *Ostać się wobec chaosu. Prace ofiarowane Profesorowi Tomaszowi Lewandowskiemu*, pod red. R. Okulicz-Kozaryna, M. Bourkane, Poznań 2013, s. 183-200.
- Malik J.A., *Po co Prusowi metoda kerygmaticzna? Prolegomena (z nadmiarem przypisów)*, [w:] *Interpretacja kerygmaticzna. Doświadczenia - re-wizje - perspektywy*, pod red. J. Borowskiego, E. Fiały, I. Piekarskiego, Lublin 2014, s. 305-314.

- Malik J.A., *Przeżyć „Lalkę”*, [w:] *Program spektaklu „Lalka”*, Teatr Polski Bielsko-Biała, reż. A. Grozzyńska, adapt. A. Pałyga, Bielsko-Biała 2015, s. 3-6.
- Malik J.A., *Czytanie Maciejewskiego. Próba kerygmaticznej interpretacji „Lalki” Bolesława Prusa. (Re) Konstrukcja*, „Roczniki Humanistyczne” 2015, z. 1, s. 23-40; tenże, *Leon, Oleś i ciotka Domicela. Udział braci Głowackich w powstaniu styczniowym. (Rekonstrukcje i domysły)*, [w:] *Rok 1863 w kilku odsłonach*, pod red. E. Niebelskiego, Lublin 2016, s. 77-89.
- Malik J.A., *Najpiękniejszy człowiek pokolenia. Brata Alberta „pozytywizm ewangeliczny”? 10 uwag*, [w:] *Etyka i literatura. Pisarze polscy lat 1863–1918 w poszukiwaniu wzorców życia i sztuki*, red. E. Ihnatowicz, E. Paczoska, Warszawa 2006, s. 416-427.
- Malik J.A., *Portretowanie świętego. Wspomnienie Leona Wyczółkowskiego o św. Bracie Albercie - Adamie Chmielowskim*, [w:] *Józef Weysenhoff i Leon Wyczółkowski*, red. M. Gabryś, K. Stępnik, Lublin 2008, s. 236-243.
- Malik J.A., *Hagiologia i hagiografia według Jana Pawła II*, [w:] *Karol Wojtyła - Jan Paweł II: artysta słowa*, pod red. M. Ołdakowskiej-Kufłowej, W. Kaczmarka, Lublin 2015, s. 215-235.
- Nowaczyński A., *Najpiękniejszy człowiek mego pokolenia. Brat Albert*, wstęp, oprac., komentarze J. A. Malik, Lublin 1999.
- Turowicz J., *Czy Nowaczyński jest katolickim pisarzem. Nagroda „Prosto z mostu”*, *Głos Narodu* 1939 nr 78.

Streszczenie

Postać Adama Chmielowskiego (świętego Brata Alberta) przez Jakuba A. Malika, a wcześniej Adolfa Nowaczyńskiego interpretowana był jako materializacja modelu „pozytywisty ewangelicznego”. Termin ten, ukuty przez Adama Grzymałę-Siedleckiego na potrzeby studium o Bolesławie Prusie, stał się nie tylko pojęciem, które w literaturoznawstwie wielokrotnie posłużyło za formułę określającą stosunek pozytywistów do kwestii religii, ale również okazało się węzłem zainteresowań badawczych Malika, węzłem łączącym go w szeroko rozumianej perspektywie humanistycznej ze Stanisławem Fitą i autorem *Lalki*.

Słowa kluczowe: Adam Chmielowski (święty Brat Albert), Jakub A. Malik, Adolf Nowaczyński, Bolesław Prus, Stanisław Fita, „pozytywizm ewangeliczny”, poszukiwanie religii.

The most beautiful man of the generation. “Evangelical positivism”
of saint Brother Albert (and Jakub A. Malik)? Few remarks

Summary

Adam Chmielowski (Saint Brother Albert) by Jakub A. Malik, and previously, Adolf Nowaczyński was interpreted as the materialization of the “evangelical positivist” model. The term, coined by Adam Grzymała-Siedlecki for the study of Bolesław Prus, became not only a term which, in literary science, repeatedly served as a formula for positivists’ views on religion, but also turned out to be a knot for research interests of Malik, a knot connecting it in a broadly understood humanistic perspective with Stanisław Fita and the author of the novel *The doll*.

Key words: Adam Chmielowski (saint Brother Albert), Jakub A. Malik, Adolf Nowaczyński, Bolesław Prus, Stanisław Fita, “evangelical positivism”, searching of religion.
